

Joachim Zdrenka

(Uniwersytet Zielonogórski)

<http://orcid.org/0000-0001-8702-6454>

Joannicka i pojoannicka płyta nagrobna z terenu Pomorza Zachodniego z lat 1399 i 1616

<https://doi.org/10.26881/sds.2024.27.15>

Keywords: epigraphy, ledger stones, Knights Hospitaller, Western Pomerania

Tematem niniejszych rozważań są dwie płyty nagrobne, które niegdyś znajdowały się w kościele parafialnym w Chojnie (pow. gryfiński) i w kościele filialnym w Chwarszczanach (pow. myśliborski) w obecnym województwie zachodniopomorskim. Jakkolwiek dzieli je okres 217 lat, to obie łączy wspólna joannicka i pojoannicka przeszłość.

Po zlikwidowanym zakonie templariuszy (1312 r.) joannici przejęli znaczne ich terytoria na pograniczu brandenbursko-pomorskim, m.in. Chwarszczany i Słońsk. Ten ostatni stał się później siedzibą baliwatu brandenburskiego. W wyniku układu z 15 czerwca 1540 r. komtura w Chwarszczanach przeszła na własność margrabiego Jana Kostrzyńskiego (1513–1571), a w zamian za nią joannici otrzymali komturę świdwińską. Z komturii chwarszczańskiej utworzono suwerenne władztwo, a później domenę państwową, która przetrwała aż do XIX w.

Z powodu bliskiego sąsiedztwa joannitów z posiadłościami szlachty pomorsko-brandenburskiej i własnością miejską dochodziło niejednokrotnie do sporów i krwawych zatargów. O jednym z nich informuje płyta nagrobna w kościele parafialnym w Chojnie, która jednak nie zachowała się do naszych czasów – jedynie została nam pisemnie przekazana inskrypcja. Jedną wersję treści inskrypcji

odnotował i przekazał w starodruku Augustyn Kehrberg¹, drugą – dotychczas w literaturze przedmiotu nieodnotowaną – Johann Christoph Beckmann, która pozostaje rękopiśmienna². Chodzi tu o płytę nagrobną mistrza zakonu joannitów baliwatu Brandenburg Detleva von Walmede. Niegdyś była usytuowana w prezbiterium przy ołtarzu. Inskrypcja przebiegała w pogłębionej bordiurze, zaczynając się w lewym górnym rogu. W czterech rogach zostały wyprowadzone medaliony z symbolami ewangelistów: św. Mateusza (anioł), św. Jana (orzeł), św. Łukasza (wół) i św. Marka (lew). W centralnej części płyty znajdował się herb rodzinny zmarłego Detleva von Walmede³. Inskrypcja zgonu została wykonana w języku łacińskim majuskułą i minuskułą gotycką. Już w XVIII w. płyta była mocno wytarta.

Anno D(omi)ni MCCCXCIX. in profesto beator(um) Galli [et Lulli abbatorum et] confessor(um)⁴ o(biit)⁵ commendabilis ac famosus Vir D(ominu)s Detlevus de Walmeden Magister [...]⁶.

¹ Augustini Kehrberges, *Erleuteter Historisch-Chronologischer Abriß, Der Stadt Königsberg in der Neu-Marck, In 2. Abtheilungen dieselbe also vorstellende, Daß in der Ersten, dero considerableste Gebäude, vornehmste Amts-Personen, notableste Stadt-Gerechtigkeiten, Kirchen-Sachen und Schul-Gebräuche, Nebst einem kurzem Bericht von den Römischen Kaysern heutiger Linie, von der Neumarck und ihren Regenten, von den Creutz-Herren, Templer-Herren, Johanniter-Rittern und ihren Hoch-Groß- und Heer-Meistern, Caminischen, Leubusischen Bischoffthümern, dero Bischöfen u. andern Merckwürdigkeiten, der Connexion wegen, zum Vorschein kommen; In der Andern aber der Stadt mancherley Fata und Unfälle, so sie durch Krieg ... Mit einem Anhang sonderbahrer Begebnisse dieses Orts, sowol aus glaubwürdigen Historicis und Documenten, als auch bisheriger Experiencz, verzeichnet gefunden werden: Die dritte Auflage, Mit vielen Diplomatus und andern Historischen Accessionen, wie auch Register der vornehmsten Sachen vermehret*, Berlin 1725, Abth. 1, s. 120: „Sonst liegen noch hin und wieder einige Leichen- und Grab-Steine in dieser Kirche und zwar anfangs im Chor des Altars. Ein Leichen Stein mit alter Mönchs-Schrift, so aber meistens ausgetreten, darauf an den Seiten umher zu lesen (...), zwischen dieser Schrift auf den 4. Ecken sind die Sinn-Bilder der Evangelisten und in der Mitten 3. Circkelweise gesetzte Böcke mit langen Hörnern und über solchen noch eine Figur, so ausgetreten“. Zob. także s. 93, 94.

² Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, Nr. 1, s. 6; Geheimes Staatsarchiv Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, Nr. 120, k. 20.

³ Walmede/Walmode: trzy kozły połączone rogami; w klejnocie figura, por. Johann Siebmachers Wappenbuch von 1605, *Herausgegeben und mit einem Nachwort von Horst Appuhn*, München 1999, tab. 185 (tu odmiana).

⁴ 15 października.

⁵ Oryg.: Ø

⁶ Istnieją trzy różne odczyty inskrypcji nagrobnej: 1. najpełniejszy przez Beckmanna; 2. przez Kehrberga: „A. Dni. MCCCXCIX. in profesto beat. -- Confessor.

Tłum.: W roku Pańskim 1399 w przededniu świętych Galego i Lullusa opatów i wyznawców zmarł godny polecenia i pełen chwały pan, Detlev von Walmeden mistrz [...].

Detlev von Walmede (zwany także Eitel i Dietrich) był od roku 1376 komturem joannickim w Lietzen (pow. Märkisch-Oderland/RFN), a od roku 1387 w Mirow w Meklemburgii/RFN. W latach 1397–1399 piastował urząd mistrza baliwatu Brandenburg⁷. W dniu 24 czerwca 1399 r. współfundował jeden z ołtarzy w kościele Mariackim w Chojnie, a w lipcu tegoż roku udzielił zgodę

Obiit Commendabilis & famosus Vir Detelevus de Walmeden Magister” -- i 3. przez Winterfelda za Löckelius (*Marchia illustrata*, Pars 1, Liber IV, Capitel XXXX, § 22): „Ao. Dom. MCCCXCIX in profesto beati ... Confesoris obiit commendabilis et famosissimus Vir. Detlevus de Walmden Magister etc.”.

Odczyty te dopuszczają różne rozwiązania skrótów: Kehrberg: „beat. ... confesor.” – możliwe rozwiązanie: „beat(i) [Galli abbatis et] confesor(is)”; z kolei Beckmann: „beator(um) Galli ... confessor.” – możliwe rozwiązanie: „beatorum Galli [et Lulli abbatorum et] confessor(um)”. W berlińskiej wersji Beckmann podaje: „beator.” [r – przez późniejszą rękę? skreślone] „Galli ... confessor”, jest ona niepoprawna. Dla daty powstania obiektu nie ma to żadnego znaczenia. Ostatecznie za podstawę edycji przyjęto wersję Beckmanna.

⁷ Justus Christoph Dithmar, *Genealogisch-Historische Nachricht Von denen Hochwürdigsten und Durchlauchtigsten Herren-Meistern Des Ritterlichen Johanniter-Ordens In der Marck, Sachsen, Pommern und Wendland: Samt Des Jetzigen Herren-Meisters Printz Carln, Printzen in Preußen Königl. Hoheit, Wahl und Installation, Wie auch denen unter Höchst Deroselben Regierung am 16. Aug. und 20. Sept. 1731. imgleichen den 26. October 1735. geschehenen Ritter-Schlägen, und derer Ritter Wappen und Ahnen-Taffeln aufgesetzt und heraus gegeben von...*, Franckfurth an der Oder 1737, s. 40–41; A. von Winterfeld, *Geschichte des Ritterlichen Ordens St. Johannis vom Spital zu Jerusalem. Mit besonderer Berücksichtigung der Ballei Brandenburg oder des Herrenmeisters Sonnenburg*, Berlin 1859, s. 107–110; A. Breitsprecher, *Die Komturei Rörchen-Wildenbruch. Geschichte des Landes Bahn und Wildenbruch*, Stettin 1940, s. 107–110; E. Rymar, *Pod władzą zakonu joannitów (1312?–1648)* [w:] *Banie nad Tywą: z dziejów Ziemi Bańsko-Swobnickiej*, Pырzyce 1999, s. 128–131; *Brandenburgisches Klosterbuch: Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, hrsg. v. H.-D. Heimann et al., t. 2, Berlin 2007, s. 810, 1162 (zamordowany w dniu 11 lipca 1399!); Ch. Gahlbeck, *Lagow (Łagów) oder Sonnenburg (Słońsk). Zur Frage der Residenzbildung in der Ballei Brandenburg der Johanniter 1317 bis 1527* [w:] *Regionalität und Transfersgeschichte: Ritterordenskommenden der Templer und Johanitter im nordöstlichen Deutschland und Polen*, hrsg. v. Ch. Gahlbeck, H.-D. Heimann, D. Schumann, Berlin 2014, s. 315–316; J.A. Kościelna, *Głosy umarłych (4)*, „Gazeta Chojeńska”, nr 22 z 29.05.2012; E. Rymar, *Historia polityczna i społeczna Nowej Marchii w średniowieczu (do roku 1535)*, Gorzów Wielkopolski 2015, s. 453, 480, 481; K. Wasilkiewicz, *Templariusze i joannici w biskupstwie lubuskim (XIII–XVI w.)*, Gniezno 2016 („Acta Humanistica Gnesnensia”, vol. 10), s. 160.

na fundację dwóch dalszych ołtarzy w tymże kościele. Fundacje te potwierdził biskup kamieński Mikołaj 24 września 1399 r.⁸ Tymi fundacjami Detlev von Walmede zapewnił sobie przyszłe miejsce pochówku w Chojnie. Wkrótce po tym (15 października 1399 r.), w czasie rozruchów mieszczan miasta Banie, został wraz z komturem z Rurki i innymi zakonnikami ujęty i ścięty⁹. Dzięki odpisowi treści inskrypcji przez Beckmanna poznajemy datę dzienną śmierci mistrza baliwatu brandenburskiego Detleva von Walmede, która w literaturze przedmiotu dotychczas nie istniała.

*

Drugą płytą związaną pośrednio z joannitami brandenburskimi jest płyta nagrobna Hansa/Johanna von Rothkirch z 1616 r., która jeszcze po 1945 r. znajdowała się w kościele joannickim w Chwarszczanach. Została wykonana z piaskowca. Pierwotnie była usytuowana na ścianie północnej prezbiterium, na lewo od ołtarza. W centrum płyty plastycznie przedstawiono osobę zmarłego – w pełnej zbroi płytowej, z pełną brodą, z wąsem i w szerokiej kryzje w formie kamienia młyńskiego. Lewa ręka spoczywa na uchwycie długiej szpady przewieszanej z tyłu, a w prawej zmarły trzyma buławą. Otwarty hełm jest położony między nogami zmarłego do wysokości kolan. W górnych rogach i na wysokości ud zmarłego cztery kartusze herbowe wraz z przynależnymi inskrypcjami (układ herbów na płycie dość nietypowy). Herby: rodowy Rothkirch (A)¹⁰, matki ojca Nostitz z linii Zaborów (niem. Lampersdorf) (B)¹¹, matki Leyningk (Leyninger) z Villach w Karyntii (C)¹² i matki ojca ze strony żeńskiej Hornberg z Karyntii (D)¹³. Inskrypcja zgonu (E) przebiega w wyniesionej bordiurze wzdłuż krawędzi płyty, zaczynając się w lewym górnym rogu. W dolnych rogach na wysokości łydek zmarłego wyprowadzony został tekst modlitewny (F). Inskrypcję wykonano w języku niemieckim w kapitale. Z płyty, która przetrwała rok 1945, zachował się do dzisiaj jedynie jeden fragment z głową

⁸ CDBrand., Bd. 1/19, Berlin 1860, s. 286–288, Nr. 176–178.

⁹ A. von Winterfeld, *Geschichte des Ritterlichen Ordens St. Johannis...*, s. 683–685.

¹⁰ *Johann Siebmachers Wappenbuch von 1605*, tab. 52.

¹¹ *Ibidem*, tab. 71.

¹² *Ibidem*, tab. 47.

¹³ *Ibidem*, tab. 34 odmiana.

zmarłego. Opis płyty i treść inskrypcji są odtworzone na podstawie starej fotografii¹⁴ i opracowania Hansa Bütowa¹⁵.

Il. 1. Wnętrze kościoła w Chwarszczanach z płytą nagrobną Hansa/Johanna von Rothkirch na fotografii sprzed 1945 r. – Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologische Landesmuseum, Zossen, sygn. Quartschen, Bild Nr. 9344

- A D(ER) // V(ON) R(OTHKIRCH)
 B D(ER) V(ON) // N(OSTITZ)
 C D(ER) V(ON) L(EYNINGK)
 D D(ER) V(ON) // H(ORNBERG)
 E AN(NO) CIO. DC. XVI. D[EN. 1. AUG]USTI.¹⁶ DES. MORGENS. / FRÛHE. ZWISCHEN.V. VND. VI. IST. IN. GOT. SELIG. ENTSCHLAF-
 FEN. DER EDLE. GESTRENGE. [VND. EHREN/VESTE. HANS. V(ON)
 ROTHKIRCH. CHVRFÛRST(LICH). BRANDBVRG(ISCHER).¹⁷

¹⁴ Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologische Landesmuseum, Zossen, Quartschen, Bild Nr. 9344: Ritter Hans v. Rothkirch.

¹⁵ H. Bütow, *Die Ordenskirche zu Quartschen*, „Königsberger Kreiskalender“ 1929, Bd. 4, s. 121.

¹⁶ W tym miejscu bordiura z treścią inskrypcji została wylamana. Uzupełnienie na podstawie danych osobowych z kazania pogrzebowego.

¹⁷ Tak oryginał. Znak skrótu *EN* dla *BRAND(EN)BURG(ISCHER)* jest niewidoczny.

/ HAVPTMANN. ZVM. THAMB.¹⁸ VND. QVAR(T)SCH[EN. S]JEINS. ALTERS. LIII. IHAR. DEM. GOT. GNEDIG. SEIN. WOLLE.
 F HERR. JESV. / DIER. LEBE. / ICH. DIER / STERBE. ICH. //
 DEIN. BIN. ICH. / TODT. VNDT. / LEBENDIGK.¹⁹

Tłum.: W roku 1616 dnia 1 sierpnia wcześniej rano między piątą i szóstą (godzina) zasnął błogosławiony w Bogu szlachetny, dostojny i nieskazitelny Hans von Rothkirch, elektorsko-brandenburski starosta na Dębnie i Chwarszczanach, w swoim wieku 53 lat, któremu Bóg niech zechce być łaskawym (E); Panie Jezu dla Ciebie ja żyję, dla Ciebie ja umrę, ja jestem Twoim umarłym i żywym (F).

Hans/Johann von Rothkirch z linii Pątnów (niem. Panthenau) urodził się 17 października 1563 r. jako syn Georga von Rothkirch z jego drugiego małżeństwa z Sophie von Leyningk (Leininger). W 1588 r. został szambelanem dworu margrabiego brandenburskiego Joachima Fryderyka von Brandenburg, w 1596 r. starostą/zarządcą Sandow w Starej Marchii. Po tym, jak Joachim Fryderyk został elektorem brandenburskim w 1598 r. starostą/zarządcą Dębna i Chwarszczan. W tej funkcji jest on potwierdzony m.in. w roku 1602²⁰. W 1590 r. ożenił się na zamku w Halle/Saale z Marie von Günderode/Güntherade (*1563 Wrocław, † 04 stycznia 1628), córką Paula von Günderode/Güntherade i Urszuli von Lossaw. Mieli czworo dzieci (z tego dwoje zmarło w wieku dziecięcym)²¹. Zmarłego przeżyli syn Joachim Friedrich († po 1628) i córka Katarzyna (∞ 1615 z Zachariasem von Röbel, † 1618). Hans/Johann von Rothkirch zmarł 1 sierpnia 1616 r. w wieku 53 lat²².

¹⁸ Neudamm, pol. Dębno.

¹⁹ Modlitwa według Martina Lutera, zob. *Zions Lehre und Wunder oder Predigten über die Sonn- und Festtäglichen Evangelia. Erkläret und zugeeignet von D. Conrad Mel,* Cassel 1746, s. 157 i F. Schulz, *Drei „ökumenische“ Jesusgebete: Komm, Herr Jesu, sei unser Gast; Jesu, dir leb ich; Die Seele Christi heilige mich. Forschungen zur evangelischen „Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie“* 1992/93, Bd. 34, s. 1–21.

²⁰ Geheimes Staatsarchiv Berlin, I HA 9 AV K lit. b Fasc. 1a, fol. 5–12.

²¹ Mowa pogrzebowa (Leichenpredigt) w Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (sygn.: Xa 1:12 (16)): *Optima Christianorum portio. Aller Rechtgläubigen höchstes Gut und Theil. Bey Sepultur Der weyland Wol=Edlen vnd Ehren Tugendreichen Frawem Mariæ geborne Gunterotin, passim.*

²² Mowa pogrzebowa (Leichenpredigt) w Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (sygn. 19152): *Sichere Ruhkammer deß Volcks Gottes. Oder / Christliche*

Jego płyta nagrobna została po 1945 r. samowolnie usunięta przez ówczesnego katolickiego proboszcza. Później w bliżej nieznanymi okolicznościami znaleziono w ziemi fragment płyty przedstawiający głowę zmarłego. Obecnie fragment ten jest przechowywany w kościele. Jak dotychczas zarówno niniejsza płyta, jak i osoba zmarłego nie wzbudziły większego zainteresowania w literaturze przedmiotu. Poszukujących bliższych informacji do tematu historii kościoła joannitów w Chwarszczanach odsyłam do literatury przedmiotu²³.

Bibliografia

Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologische Landesmuseum, Zossen, Quartschen, zdjęcia nr 9344.

Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam, Rep. 16: Nachlass Beckmann, Nr. 1, s. 6.

Geheimes Staatsarchiv Berlin, VI. HA. Nl. Beckmann, Nr. 120, k. 20. *Augustini Kehrberges, Erleuteter Historisch-Chronologischer Abriß, Der Stadt Königsberg in der Neu-Marck, In 2. Abtheilungen dieselbe also vorstellende, Daß in der Ersten, dero considerableste Gebäude, vornehmste Amts-Personen, notableste Stadt-Gerechtigkeiten,*

Leichpredigt aus dem 26. Cap. Esaia Gehe hin mein Volck in eine Kammer / etc. Bey der Sepultur / deß weiland / Edlen / Gestrengen / vnd Ehrenvesten / Johann von Rothkirch, passim; Stammbuch des Geschlechts von Rothkirch. Zusammenge stellt von Valerius Freiherr von Rothkirch und Panthen auf Rothkirch, Breslau 1879, s. 27, 34, 38.

²³ H. Bluth, *Mittelalterliche Wandgemälde in der Kirche zu Quartschen, Krs. Königsberg/Nm.*, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark“ 1898, Hf. 7, s. 203–206; *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Bd. VII. 1: *Kreis Königsberg (Neumark)*, Berlin 1928, s. 414–419; H. Bütow, *Die Ordenskirche zu Quartschen...*, s. 118–124; Im Lande Königsberg Nm. Auf Pfaden der Landesgeschichtlichen Vereinigung zu Kunstdenkmälern, Städten und Herrenhäusern. 1. Teil: 45 eigene Aufnahmen von einer dreitägigen Neujahrswanderung Butterfelde, Mohrin, Bad Schönfließ, Königsberg Nm., b.n.s., Landesgeschichtliche Vereinigung für die Mark Brandenburg, Berlin (wnętrze kościoła z płytą nagrobna); J. Jarzewicz, *Gotycka architektura Nowej Marchii. Budownictwo sakralne w okresie Askańczyków i Wittelsbachów*, Poznań, 2000, s. 215–216; P. Kołosowski, *Z badań nad siedzibami templariuszy na ziemiach pogranicza wielkopolsko-pomorsko-lubusko-brandenburskiego* [w:] *Nowa Marchia – prowincja zapomniana – wspólne korzenie*, red. E. Jaworski, G. Kotkiewicz-Górska, Gorzów Wielkopolski 2007 („Zeszyty Naukowe”, nr 7), s. 52; D. Hein, *Zamki joannitów w Polsce*, Poznań 2009, s. 150; K. Wasilkiewicz, *Templariusze i joannici...*, s. 93–108, 169–185.

- Kirchen-Sachen und Schul-Gebräuche, Nebst einem kurzem Bericht von den Römischen Kaysern heutiger Linie, von der Neu-marck und ihren Regenten, von den Creutz-Herren, Templer-Herren, Johanniter-Rittern und ihren Hoch-Groß- und Heer-Meistern, Caminischen, Leubusischen Bischoffthümern, dero Bischöfen u. andern Merckwürdigkeiten, der Connexion wegen, zum Vorschein kommen; In der Andern aber der Stadt mancherley Fata und Unfälle, so sie durch Krieg ... Mit einem Anhang sonderbahrer Begebnisse dieses Orts, sowohl aus glaubwürdigen Historicis und Documenten, als auch bisheriger Experienz, verzeichnet gefunden werden: Die dritte Auflage, Mit vielen Diplomatus und andern Historischen Accessionen, wie auch Register der vornehmsten Sachen vermehret, Berlin 1725.*
- Bluth H., *Mittelalterliche Wandgemälde in der Kirche zu Quartschen, Krs. Königsberg/Nm.*, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark“ 1898, Hf. 7, s. 203–206.
- Brandenburgisches Klosterbuch: Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, hrsg. v. H.-D. Heimann et al., Bd. 2, Berlin 2007.
- Breitsprecher A., *Die Komturei Rörchen-Wildenbruch. Geschichte des Landes Bahn und Wildenbruch*, Stettin 1940.
- Bütow H., *Die Ordenskirche zu Quartschen, „Königsberger Kreiskalender“* 1929, Bd. 4, s. 118–124.
- Codex diplomaticus Brandenburgensis*, hrsg. v. A.F. Riedel, Bd. 1/19, Berlin 1860.
- Dithmar Justus Christoph, Genealogisch-Historische Nachricht Von denen Hochwürdigsten und Durchlauchtigsten Herren-Meistern Des Ritterlichen Johanniter-Ordens In der Marck, Sachsen, Pommern und Wendland: Samt Des Jetzigen Herren-Meisters Printz Carl, Printzen in Preußen Königl. Hoheit, Wahl und Installation, Wie auch denen unter Höchst Deroselben Regierung am 16. Aug. und 20. Sept. 1731. imgleichen den 26. October 1735. geschehenen Ritter-Schlägen, und derer Ritter Wappen und Ahnen-Taffeln aufgesetzt und heraus gegeben von...*, Franckfurth an der Oder 1737.
- Gahlbeck Ch. *Łagów (Łagów) oder Sonnenburg (Słońsk). Zur Frage der Residenzbildung in der Ballei Brandenburg der Johanniter 1317 bis 1527 [w:] Regionalität und Transfergeschichte: Ritterordenskommen- den der Templer und Johanitter im nordöstlichen Deutschland und Polen*, hrsg. v. Ch. Gahlbeck, H.-D. Heimann, D. Schumann, Berlin 2014, s. 315–316.

- Hein D., *Zamki joannitów w Polsce*, Poznań 2009.
- Im Lande Königsberg Nm. Auf Pfaden der Landesgeschichtlichen Vereinigung zu Kunstdenkmälern, Städten und Herrenhäusern. 1. Teil: 45 eigene Aufnahmen von einer dreitägigen Neujahrswanderung Butterfelde, Mohrin, Bad Schönfließ, Königsberg Nm., b.n.s., Landesgeschichtliche Vereinigung für die Mark Brandenburg, Berlin, b.n.s.
- Jarzewicz J., *Gotycka architektura Nowej Marchii. Budownictwo sakralne w okresie Askańczyków i Wittelsbachów*, Poznań 2000.
- Johann Siebmachers Wappenbuch von 1605*, Herausgegeben und mit einem Nachwort von Horst Appuhn, München 1999.
- Kołosowski P., *Z badań nad siedzibami templariuszy na ziemiach pogranicza wielkopolsko-pomorsko-lubusko-brandenburskiego* [w:] *Nowa Marchia – prowincja zapomniana – wspólne korzenie*, red. E. Jaworski, G. Kotkiewicz-Górska, Gorzów Wielkopolski 2007 („Zeszyty Naukowe”, nr 7), s. 37–73.
- Kościelna J.A., *Głosy umarłych* (4), „Gazeta Chojeńska”, nr 22, 29.05.2012, <https://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=12-22&temat=6> [dostęp: 18.11.2024].
- Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Bd. VII. 1: *Kreis Königsberg (Neumark)*, Berlin 1928.
- Optima Christianorum portio. Aller Rechtgläubigen höchstes Gut vnd Theil. Bey Sepultur Der weyland Wol=Edlen vnd Ehren Tugendreichen Frawem Mariae geborne Gunterotin, / deß auch weyland WolEdlen / Vesten vnd Man(n)hafften / Hanß von Rotkirchen / Churf. Brand. Wolbestalten Häuptmans der New Märckischen Empter Tham vnd Quartschen / hinterbliebener Wittib / Alß dieselbe Anno 1628. den 4. Januarij, auff der Churf. Brandenb. Residenz zu Cölln an der Spree / sehlig verstorben / vnd den 12. Martij hernacher in der S. Peters Kirche daselbsten Adelich vnnnd Christlich beygesetzt worden. Sewiesen vnd auff begehren publiciret Von Johanne Koch, Predigern derselbten Kirchen. Gedruckt zum Berlin / durch George Rungen / Anno 1628.*
- Rymar E., *Pod władzą zakonu joannitów (1312?–1648)* [w:] *Banie nad Tywą: z dziejów Ziemi Bańsko-Swobnickiej*, Pyrzyce 1999, s. 128–131.
- Rymar E., *Historia polityczna i społeczna Nowej Marchii w średniowieczu (do roku 1535)*, Gorzów Wielkopolski 2015.
- Schulz F., *Drei „ökumenische“ Jesusgebete: Komm, Herr Jesu, sei unser Gast; Jesu, dir leb ich; Die Seele Christi heilige mich. Forschungen*

zur evangelischen Gebetsliteratur VII, „Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie“ 1992/93, Bd. 34, s. 1–21.

Sichere Ruhkammer deß Volcks Gottes. Oder / Christliche Leichpredigt aus dem 26. Cap. Esaiaë Gehe hin mein Volck in eine Kammer / etc. Bey der Sepultur / deß weiland / Edlen / Gestrengen / vnd Ehrenvesten / Johann von Rottkirch / Churfürstl. Brandenburgischen Hauptmanns / der Empter Quartzschen / vnd Newen Tham / Welcher Anno 1616 den 1. Augusti frü umb 5 vhr in Christo selig eingeschlaffen / vnd drauff den 12 Septembris in der Kirchen zu Quatzschen in seine bereitete Ruhkammer / biß zur allgemeinen Aufferstehung der Todten / Adelichen gebrauch nach / beygesetzt worden. Sestellet / gehalten vnd auff begehren in Druck gegeben. Durch M. Johannem Tungerlarium Pfarren zu Ziecher. Gedruckt zu Franckfurt an der Oder / Bey Fridrich Hartman / In Verlegung Autoris, im Jahr 1616.

Stammbuch des Geschlechts von Rothkirch. Zusammengestellt von Valerius Freiherr von Rothkirch und Panthen auf Rothkirch, Breslau 1879.

Wasilkiewicz K., *Templariusze i joannici w biskupstwie lubuskim (XIII–XVI w.)*, Gniezno 2016 („Acta Humanistica Gnesnensia”, vol. 10).

Winterfeld von A., *Geschichte des Ritterlichen Ordens St. Johannis vom Spital zu Jerusalem. Mit besonderer Berücksichtigung der Ballei Brandenburg oder des Herrenmeisters Sonnenburg*, Berlin 1859.

Zions Lehre und Wunder oder Predigten über die Sonn- und Festtäglichen Evangelia. Erkläret und zugeeignet von D. Conrad Mel, Cassel 1746.

Abstract

Hospitaller and post-Hospitaller ledger stones
from Western Pomerania from 1339 and 1616

In Western Pomerania, where few epigraphic artefacts have survived (with the exception of some larger centres), the epigraphist is dependent on secondary sources in the form of archival copies or photographs. This article presents two ledger stones from 1399 and 1616 which have not survived and which are indirectly related by their connection with the history of the Hospitallers. Providing information on these ledger stones and their inscriptions will introduce them into scholarly circulation and broaden our historical knowledge.